

до витоків та суті трудових правовідносин

Пастухов В.П.,

зав. кафедрою правознавства, професор.

«У поті свого лица ти їстимеш хліб,
аж поки не вернешся в землю...»
(Перша книга Мойсеєва: Буття, 3:19)

1. Поняття суспільно корисної праці.

Праця, як основа людського життя, звертала на себе увагу з найдавніших часів і розглядалася в самих різних аспектах. Праця – (труд) наполеглива старанна діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей¹. Праця є найпершою умовою існування людини, суспільства, його розвитку і вдосконалення. Створюючи матеріальні і духовні блага, підкоряючи, перетворюючи природу, праця перетворює і вдосконалює і саму людину. За відомим визначенням К.Маркса, вся історія є не що інше, як створення людини людською працею. Ф. Енгельс також наголошував, що праця – «перша основна умова всього людського життя, і до того ж у такій мірі, що ми в певному розумінні повинні сказати: праця створила саму людину».

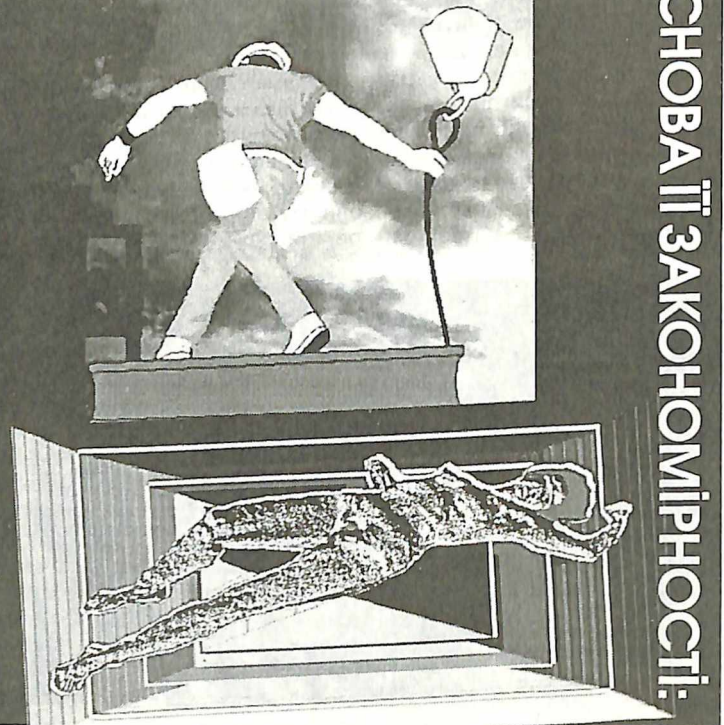
Біблія також стверджує, що людину створив Господь Бог «з пороку земного», «і в едемському раї змістив був її, щоб порала його та доглядала», тобто для праці. А після гріхопадіння Господь Бог сказав Адаму: «У поті лица свого ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий».

Відомий церковний і державний діяч, префект Києво-Могилянської Академії Стефан Калиновський в своїх лекціях утверджував розуміння людини як розумної, активної істоти, щастя якої засноване на праці, дотриманні чеснот та моральних настанов. Зокрема, в курсі філософії він говорив: «...коли мовиться про низку природних чеснот, то необхідна, звичайно, божественна допомога, щоб їх досягти, але необхідно також застосувати нашу винахідливість та працю, адже бог не дає їх дарма, а віддячує за працю».

Ф. Енгельс писав: «Визначальним моментом в історії є кінець кінцем виробництво і відтворення безпосереднього життя. Але само воно, знов таки, буває двоякого роду. З одного боку – виробництво засобів до життя: предметів харчування, одягу, житла і необхідних для цього знарядь; з другого боку – виробництво самої людини, продовження роду. Суспільні порядки, за яких живуть люди певної історичної епохи і певної країни, зумовлюються обома видами виробництва: ступенем розвитку, з одного боку – праці, з другого – сім'ї». Праця є першою основною умовою всього людського життя, а людина праці – головною виробничою силою суспільства. Це стосується будь-якого способу виробництва. Але характер праці, її вплив на людину, на суспільний розвиток в різних історичних умовах неоднакові. Вони визначаються способом єднання робочої сили з засобами виробництва, формою власності на них. Коли говорять: рабська праця, кріпосна праця, наймана праця, вільна праця – то за цими короткими, але міськими визначеннями розуміють-

ПРАЦЯ – УМОВА ВЛАСНОСТІ

І ОСНОВА ЇЇ ЗАКОНОМІРНОСТІ:

ся різні способи виробництва – рабовласницький, феодалський, капіталістичний, соціалістичний (комуністичний).

Глибоке наукове обґрунтування праці дав К.Маркс, який показав, що праця – це не просто затрата мускульної і розумової енергії, а перш за все цілеспрямована, суспільно корисна діяльність людини. В цьому визначенні – ключ до розуміння глибокого, нерозривного зв'язку людини і суспільства, характеру праці із способом виробництва. Саме К. Маркс і Ф. Енгельс знайшли «в історії розвитку праці ключ до розуміння всієї історії суспільства», саме вони вперше науково обґрунтували фундаментальне значення праці для формування і розвитку як суспільства, так і людини².

Праця виконує двоєдину функцію: засіб до життя і формування особи – людини праці – головного чинника перерозподілу енергії на планеті, а відтак і продовження людського життя.

К.Маркс писав: «... праця, як творець суспільних вартостей, як корисна праця, є незалежна від усяких суспільних форм умовою існування людей, вічна природна необхідність: без неї не був би можливий обмін речовин між людиною і природою, тобто не було б можливе саме людське життя».

У сучасну епоху науково-технічного прогресу з'являються погляди і теорії щодо втрати значення людської праці, які замінюють механізми, кібернетичні, інформаційно керуючі системи тощо. Прихильники цих теорій ціннісно визнають лише працю окремих творчо обдарованих осіб. Проте перерозподіл енергії на планеті неможливий без праці більшості людей.

Після всього вищесказаного випливають такі висновки:

1) Загальна кількість енергії, одержувана нами від поверхні землі, з її нутра і від сонця, поволі зменшується. Але одночасно з цим збільшується нагромадження енергії на поверхні землі.

2) Це збільшення відбувається під впливом праці людей і звірят. Під працею ми розуміємо кожне уживання механічної або фізичної сили людей або звірят, яке веде до збільшення бюджету енергії на земній поверхні.

3) Людина, розглянута, як термічна машина, – має певний економічний коефіцієнт, який зі зростанням потреб людини все зменшується.

4) Але одночасно з цим продуктивність праці зростає вищою мірою, ніж зменшується економічний коефіцієнт і, таким чином, потреби задовольняються легше і в більшій якості.

5) Доки людина має змогу розпорядитися такою кількістю хімічних сполук і вільної механічної праці, що ця сила перевищує його власну силу стільки разів, скільки разів знаменник економічного коефіцієнта більший від чисельника, – доти існування людства матеріально забезпечене...

Таке – на нашу думку, викладену в занадто короткім і може занадто загальним нарисі, – відношення поміж нагромадженням енергії і різними формами продукції.

У 1944 р. з'явилася робота геніального українського вченого, академіка В.І. Вернадського «Деякі слова про ноосферу», яка увійшла в золотий фонд світової науки і стала класичною.

У ній він писав: «Людство, взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. Й перед ним, перед його думкою й працею, постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього наближаємось, і є «ноосфера» ... Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. У ній вперше людина стає найбільшою геологічною силою. Вона може і повинна перебувати своєю працею та думкою областю свого життя, перебувати докорінно порівняно з тим, що було раніше».

2. Почуття і праця: психологічний аспект.

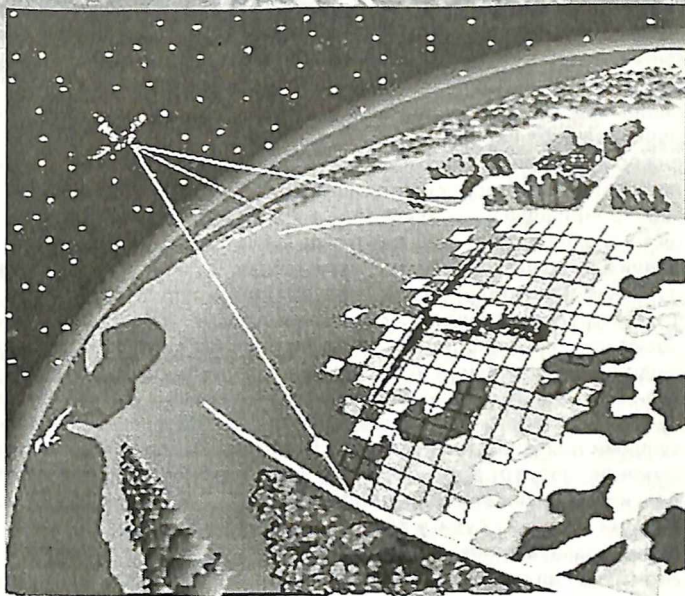
Визнаючи працю як основу життя людини, логічно постає питання: а яка ж причина спонукає (примушує) людину до праці, що є її рушійною силою?

Французький філософ-матеріаліст XVII ст. К.А. Гельвецій писав, що «Всяке порівняння речей між собою передбачає увагу, всяка увага – праця, а всяка праця – причину, яка до праці спонукає. Ремісник і селянин думає, уявляє і працює задля того єдиного, щоб одягтися, вбрати свою коханку чи дружину, прогледувати себе та свою родину й, нарешті, користуватися з утіхи, пов'язаної із задоволенням фізичних потреб. Отже, фізична чутливість є одинокий рушій людини... Рушій людини – це фізична втіха і біль. Чому голод є найзвичайніший принцип її діяльності? Бо серед усіх потреб ця остання найчастіше поновлюється і найвладніше наказує. Втіха й біль є і завжди будуть єдиним принципом учинків людини... Голод, отже, біль, є принцип діяльності бідного, тобто більшості, втіха не є принцип діяльності людини, що вийшла з убогості, тобто багатого. ... душа в нас – це лише здібність почувати; що розум – це її наслідок; що все в людині – почування; що фізична чутливість є, отже, принцип її потреб, пристрастей, її товаристкості, її понять, суджень, хотінь, учинів, і що, нарешті, коли фізична чутливість усе пояснює, недоцільно припускати в нас ще інші здібності».

Таку ж думку висловлювали й інші генії людства. Так, Іван Франко писав: «Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, ті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений Йоганн Гете, а то голод і любов. Голод – се значить матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що здружує чоловіка з іншими людьми. Людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде»...

Наш сучасник, академік Микола Амосов з цього приводу говорить, що «... наш розум керує зовнішнім світом і нашим тілом, а самим розумом керують почуття, що виникають внаслідок збудження нервових центрів в мозку... Виходить, що розум, зовсім не так розумний, як ми звикли думати. Все залежить від зміни почуттів».

Таким чином, причиною, що спонукає людину до праці, є почуття (страху, голоду) та любові, які будять до діяльності людський розум.

3. Праця – основа власності як правова і морально-естетична категорія.

Вільна, творча праця – основа суспільного життя. Трудова діяльність – головна сфера життєдіяльності людини не тільки тому, що праця – джерело багатства, але й тому, що вона служить головним полем діяльності і розвитку здібностей людини, збагачуючи її інтереси, народжує нові потреби, а відтак і здобутки – власність інтелектуальну і майнову. Трудова людина – головна виробнича сила суспільства, а відтак і його багатства – власності.

Таким чином, праця – це не просто затрати людської енергії, це перш за все цілеспрямована, суспільно корисна діяльність людей. В цьому полягає нерозривний зв'язок людини і суспільства, характеру праці із способом виробництва та його наслідками – власністю.

У 1893 році французький дослідник Ковес писав: «вільна власність є раціональний наслідок індивідуальної свободи, і, якщо доведено, що праця є найбільш священною із всіх властивостей, то дивно було би стверджувати, що продукт праці не може бути об'єктом законної власності. Індивідуальна власність є вираження і, так би мовити, проекція особи людської в матеріальну сферу речей; але цю проекцію накреслює праця і надає їй юридичного характеру... Таким чином, принцип власності полягає в свободі людській: власність – відображення цієї свободи, яка виявляється через працю. Сама по собі свобода людини не приводить до власності, а праця є умовою власності і основою її законності».

Із цього мудрого і місткого визначення можна зробити такі висновки, що:

- вільна власність є раціональним наслідком індивідуальної свободи;
- праця є найбільш священною із всіх властивостей;
- продукт праці може бути об'єктом законної власності;
- індивідуальна власність є вираженням і проекцією особи людської в матеріальну сферу речей;
- цю проекцію накреслює праця і надає їй юридичного характеру;
- принцип власності полягає в свободі людській;
- власність – відображення цієї свободи людини не приводить до власності;
- праця є умовою власності і основою її законності.

У російській дореволюційній науці і практиці був мудрий принцип – «трудова основа». Суть його теорії і практики випливає

ла із звичаєвого права селянства, за якою відповідно до звичаєвого права сільськогосподарського населення Росії та інших слов'янських країн фактором правового життя і правосвідомості було трудове начало. Згідно з цим принципом, за переконанням народу, єдино справедливим джерелом майнових прав і зокрема власності могла бути лише праця. Тому земля, яка не була продуктом праці, не могла бути об'єктом безумовної індивідуальної власності, а тільки об'єктом користування і володіння, право на яке могла дати лише одна праця, укладена в землю. Так, у багатьох місцях, всякий, хто розорав пустинну (безлюдну) землю, набував права користування нею. Такі ж трудові погляди, переконання народу щодо землі переносилися і на її плоди. Ті з плодів землі, які вирощені працею людини, розглядалися як безумовна власність осіб, що виростили їх. І навпаки, вільні дари природи: дерева в лісі, трави на луках, дикі плоди, ягоди, гриби, риба в водах, вважалися доступними для користування всіма без винятку. «Кто срубил бортяное дерево, тот вор, – он украл человеческий труд; кто рубит лес, никем не посеянный, тот пользуется даром Божиим, как вода, воздух». Волосні суди в таких випадках, працю ставили навіть вище права власності. Наприклад той, хто засіяв чуже поле, отримував на свою користь весь врожай, а господар лише звичайну орендну плату.

В Україні такі норми звичаєвого права були пізніше кодифіковані. Так, наприклад, у Зібранні малоросійських прав 1807 р. у «главі про ловлю звірів» зазначається, що «дикі звірі, птахи, риби та інше, що на землі і у воді водиться, будують одразу за правом всенародним власними того, хто їх вліймає; тому що колись це було нічье за самою природою, то власним буде того, хто першим його вліймає». Тобто хто перший доклав зусиль – праці, щоб його пімяти.

Так само при всіх зіткненнях у цивільних правовідносинах праця була повноправним самостійним титулом права. Особливо це начало проявлялося в сімейному і спадковому правах. Заслуга теорії трудового начала перед тодішньою юриспруденцією полягала, головним чином в тому, що вона з великою силою і умінням висунула економічний принцип праці як самостійний правотворчий фактор на протигагу запозиченим європейськими законодавствами нормам римського права, яке формувалося в умовах класичного рабовласницького суспільства, в якому моральна основа рабської праці не визнавалася.

Відомий дореволюційний історик, юрист, етнограф М. Ковалевський у праці «труд как источник права собственности на землю в Малороссии» писав, що історично для українського суспільства домінуючим фактором праці, як і всього правового життя і правосвідомості було і є трудове начало. Згідно з цією теорією, за поглядами нашого народу, єдиним справедливим джерелом майнових прав і зокрема власності може бути лише праця.

Варто зазначити, що на розвиток теорії трудового начала звичаєвого права, в економічній науці того часу чітко визначаються такі вчення: про працю, як про єдине філософське і моральне виправдання права власності; відокремлювана праця, як єдине джерело виникнення індивідуальної власності; про працю, як єдино справедливий принцип розподілу та вчення про працю, як самостійний правотворчий фактор у майнових відносинах.

Як вирішальна форма самоствердження людини в світі, як творчість праця характеризує основну суть буття людини.

Наш видатний педагог і мислитель В.Сухомлинський вчив, що праця є найважливішим елементом виховання людини, а працюєвість невід'ємною частиною моральності. Розглядаючи працю як цілеспрямовану діяльність, він особливо наголошував на моральності свідомої, без примусу праці на користь колективу.

Гуманізація людської праці в сучасному суспільстві має забезпечуватися заборонаю її використання задля створення засобів знищення людей та понівечення природи.

Естетичний аспект вільної праці виявляється у відчутті радості, в насолоді грою фізичних і розумових сил людини, яка підкорює природу і перетворює суспільство. А.П.Чехов писав: «Треба поставити своє життя в такі умови, щоб праця була необхідна. Без праці не може бути чистого і радісного життя».

Такий короткий, але переконливий екскурс в історію та теорію сутності праці, як основи людського життя і походження власності дає нам підстави стверджувати: вільна, чесна праця завжди була, є і буде в майбутньому «найбільш священною із всіх власностей» тому, що «праця є умовою власності і основою її законності»; людська праця – головний чинник перерозподілу енергії на планеті, а відтак і продовження роду людського; «без праці не може бути чистого і радісного життя»; «щастя людини засноване на праці»; «праця є найважливішим елементом виховання людини, а працюєвість – невід'ємна частина моральності»; для сумлінної, високопродуктивної, творчої праці в ім'я торжества Людини їй потрібні: почуття, які спонукають до праці, мир і свобода.

ПОСИЛАННЯ

1. Саме так тлумачить слово «праця» і «труд» Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1976. – Т.VII. – С.552; Т.Х. – 1979. – С. 292. Там же зазначається, що «праця» це «трудова процес, робота, на яку витрачається багато сил», а також «корисна праця, виконувана тваринами або її результатом». «Труд – наполеглива старання праця людини». Таким чином, слово «труд» і «праця» слід розуміти як тотожні поняття. Так вони і вживатимуться в даній роботі.

2. К. Маркс і Ф. Енгельс сформулювали класичний принцип – вільний розвиток всього суспільства. Так сталося, що ідеї К. Маркса коментувалися в колишньому СРСР у спотвореному вигляді, тому головне сьогодні, як пише А. Гальчинський, не відкидати цього вчення, а «очистити» ідеї Маркса від більшовизму. Див.: - А. Гальчинський. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі? – К., 1996. Про необхідність переосмислення К. Маркса висловлюються найавторитетніші політологи та економісти Заходу. Він визнаний найвидатнішим мислителем тисячоліття. «Факти», 2 жовтня 1999.

